

Agasakk. Az 1405 körül keletkezett Schlägli szójegyzéket SZAMOTA ISTVÁN tette közzé (SZAMOTA 1894., I. még RMGL.), és GÁLDI LÁSZLÓ (1941a) fűzött hozzá javításokat. A jegyzék 2077. – a 2076.-kal együtt olvasott és értelmezett – tétele: (*aleatio*) *c^{um} tab^{ula}: aga/láh*. Úgy értékelhetjük, hogy az ország akkori lakosságának egy része használta, másik része pedig nem értette, meg kellett magyarázni számára ezt a szót.

Hogy hangozhatott? Hagyjuk most figyelmen kívül, hogy a *h* meg *ch* betűk akkor milyen hangot jelölhettek, szenteljük magunkat a szó olvasásának. Önként adódik, hogy *aga-sakk*-nak ejtsük, úgy, amint írva vagy. „Az első rész *aga*- talán a török *aga* méltóságnévvel azonos?” – véli GÁLDI LÁSZLÓ (1941b). Legjobb az egyenes út, mint a *[kas saison ka]* rejtvényt *kassai sonká*-nak kibetűző kisfiúé Karinthy Frigyes írásában. De mit jelent az *aga/láh*? Nem egyszerű a dolog. KALMÁR ELEK (1894: 254) hivatkozik az Egyetértés című lap ismertetőjére (1893.), amelyből kitűnik, hogy „Sz. [= SZAMOTA] szerint értelem nélküli szó, pedig [a lap állítása szerint] = *vigaság*”. Maga KALMÁR ezzel nem ért egyet: „a 2077-re [...] sokkal tetszetősebbnek találom Bartal megfejtését” (KALMÁR 1894: 254).

Milyen ötlettel állt elő BARTAL ANTAL? „Én azt gyanítom, hogy ez az olyan ostáblának a megnevezése, melynek mezeje nem áll négyszögekből, hanem hegyes háromszögű alakokból, azaz: ágakból, melynek német neve: *der lange Puff*. Én tehát az említett szót *ágas sach*-nak olvasnám” (BARTAL 1894: 249).

A sakk történetész dehogy ártja bele magát nyelvészeti kérdésekbe, hogy miként jelölhet az árva /jel két szóban is egy-egy *s* hangot, csak csodálkozik: ő bizony csak agytorna eredményeként meg legfőljebb címlapon (DAAD 2002. Letter, Nr. 2 August) látott ágas sakkot – ilyen elterjedt lett volna a középkorban hazánkban? Kár, hogy a jeles nyelvész csupán egyetlen német kifejezést közöl bizonyítékként.

Ellenben a törökök, akikkel már a XIV. században sűrűn érintkeztünk, elég elterjedten és szenvedélyesen sakkoztak: gyakran lehetett látni, hogy ketten lekuporodnak, kiterítik a földre vonalkázott (és nem világos-sötét mezőkre osztott!) szövet „táblájukat”, előveszik a zacskóból a bábokat, és elmerülten játszanak. Amint például Carolus Clusius Atrebasnak a megfigyelését Petrus Bellonius franciáról latinra (!) fordítja: „In Latrunculorum Ludo, Turcae sunt industrii, eoque maxime delectantur: Interdum enim, totum diem, ludendo traducunt, eapropter Latrunculos semper circumferunt, Alveique loco, Telam pictam. Admodum illis convenit hic ludus. Nam cum humi sedeant ociosi, facile ludendo, totum diem, impendere possunt” (SELENUS 1616: E III r). (Mivel – Budai Parmenius István kifejezésével élve – „a népek latintalansága” immár nálunk is elég nagy, fordítása: „A sakkjátékban a törökök szorgalmasak, és igen gyönyörködnek benne: ezért egész napot eltöltenek azt játszva, mindenhová magukkal viszik a sakkbábokat és [tábla helyett] a festett kendőt. Anyyira megfelel nekik e játék. Mivel pihenésül a földre ülnek, könnyen ki tudnak tartani játszva egész nap.”) Abban szinte minden sakk történetész megegyezik – lásd például a GUSTAVUS SELENUS nom de plume-öt használó II. Ágost braunschweig-lüneburgi herceget (SELENUS 1616/1978: G v, Hbb II v), S. F. GÜNTHER WAHLT (1798: 279–83), H. F.

MASSMANN müncheni professzort (1839: 151–2), DUNCAN FORBES észak-amerikai professzort (1860: 80–1) és az ugyancsak észak-amerikai EDWARD FALKENERT (1892: 197–216), meg a mindenki által tisztelt angol H. J. R. MURRAYT (1913: 204, 344–6), aki a sok személyesen elolvasott arab kódex alapján volt az arab sakk szaktekintélye –, hogy többfajta sakk létezett. Volt az általunk ma is használt 8×8 mezős tábla s a „nagy sakk”, több mezővel, amelyen a sánta Timur (Timur Lenk vagy Tamerlan) játszott, őt szinte kivétel nélkül megemlítik a sakktrófék. Az ő példája nyomán aztán az előkelők szintén nem a „közönséges”, hanem a nagy táblán játszottak. X. (Bölcs) Alfonz kasztíliai király táblajátékokról szóló kódexében (l. BARCZA szerk. 1975: 23–4) külön fejezet szól a nagy sakktáblán játszott sakkról. A nagyobb tábla persze több tisztet is igényelt.

Nem lehetett ez a „mohamedán előkelők sakkja” az agasakk?

A hivatkozott irodalom

- BARCZA GEDEON szerk. 1975. Magyar sakktrófék 1. Sport, Bp.
 BARTAL ANTAL 1894. A Schlägli szójegyzék. Nyelvtudományi Közlemények 245–9.
 Egyetértés 1893. Az Egyetértés című lap ismertetője. Április 18.
 FALKENER, EDWARD 1892. Games Ancient and Oriental. New York.
 FORBES, DUNCAN 1860. The History of Chess. London.
 GÁLDI LÁSZLÓ 1941a. Szövegjavítások a Schlägli Szójegyzék kiadásához. Magyar Nyelv 272–5.
 GÁLDI LÁSZLÓ 1941b. *aga/ah*. Magyar Nyelv 263.
 KALMÁR ELEK 1894. A Schlägli szójegyzék. Nyelvtudományi Közlemények 249–55.
 MASSMANN, H. F. 1839. Geschichte des mittelalterlichen, vorzugsweise des deutschen Schachspiels. Quedlinburg–Lipcse.
 MURRAY, H. J. R. 1913. A History of Chess. Oxford.
 RMGL. = BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR szerk. 1984. Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Akadémiai Kiadó, Bp.
 SELENUS, GUSTAVUS 1616. Das Schach- oder König-Spiel. Lipcse. Hasonmás: Olms, Zürich, 1978.
 SZAMOTA ISTVÁN 1894. A Schlägli magyar szójegyzék a XV. század első negyedéből. MTA, Bp.
 WAHL, S. F. GÜNTHER 1798. Der Geist und die Geschichte des Schach-Spiels. Halle.

BLAHÓ GYÖRGY